

FELSEFE DÜNYASI

2017/KIŞ / WINTER Sayı/Issue: 66
FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.
ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Yard. Doç. Dr.) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Prof. Dr. Gürbüz DENİZ (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniv.)
Doç. Dr. Necmettin PEHLİVAN (Ankara Üniv.)
Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/ULAKBİM since 2004.

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122
Kızılay - Çankaya / ANKARA
PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40
www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Aralık 2017, 750 Adet

İnsanın Tanımında Kullanılan Hayvan Sözcüğünün Canlı Olarak Çevrilememesinin Gerekçeleri

Aytekin ÖZEL*

MAKALE GELİŞ TARİHİ :18.08.2017 / YAYINA KABUL TARİHİ: 27.08.2017

Giriş

Geleneksel Mantıkta insanın tam özsel tanımı “konuşan hayvan (hayevân-ı nâtık)” diye yapılmıştır. *Nâtık* Arapça’da n-t-k kökünden gelir, ism-i fâildir. Mantık ise n-t-k’nın mimli mastar olarak söylenmiş halidir. Bu yönüyle *mantık disiplini* ile insanın tanımında kullanılan *nâtık* arasında bir ilişki bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu makaledeki sorumuz her ne kadar hakkında bilgi versek de *nâtıklık* ile ilgili değil, *hayvan* lafzıyla ilgilidir. Mevcut durumda bazen insanın tam özsel tanımı (hadd-i tâm), “konuşan hayvan” diye değil de, “konuşan canlı” diye yapılmaktadır. Oysa bu noktada bir problem çıkar: *Konuşan* ile *hayvan* Arapça kökenli iki Türkçe kelimedir, canlı ise Türkçe’dir. Şayet *hayvanı* “canlı” diye karşılırsak insanın tam özsel tanımını oluşturamamış oluruz. İşte bu çalışmamızda hem yazılı ve sanal ortamlarda bu meyanda ortaya çıkan, basit gibi görünen ama yıkıcı sonuçlar doğuran bir problemi belirleyeceğiz hem de insanın tam özsel tanımının doğrusunun *konuşan hayvan* olması gerektiğini savunmak için ontolojik ve mantıksal gerekçeler ileri süreceğiz. Ama bu gerekçeleri ileri sürmeden önce konuşan ile hayvan sözcüklerini açıklamamız gerekecek. Ayrıca bu çalışmada “canlı” lafzını *hayevan* için kullanmadığımızda onu Arapça mantıktaki neyin karşılığı olarak kullanabileceğimizi de açıklayacağız.

Nâtık Ne Demektir?

Nut(u)k ve mantıkla bağlantılı olan ve Arapça’nın gramerinde ism-i fâil olarak kullanılan konuşan/nâtık, insanın kendi cinsindeki diğer türler-

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık A.B.D. Doç. Dr.

den ayıran *ayrımı* (fasıl) olarak kabul edilir. Burada nut(u)k (konuşma), insanın ayrımı değil nâtik'lik/konuşan'lık insanın ayrımıdır. Bu bilgiyi, mantık konusunda Osmanlı ve Selçuklu medreselerine damgasını vurmuş olan ve bu yönüyle adı Şeyh diye anılan İbn Sînâ'da (ö: 1037) buluyoruz: “insanın biri diğerine yakın iki vasfı vardır: birincisi nâtik gibi zâtîdir, ikincisi gülen gibi arazîdir. (Nâtik vasfının) açıklaması: Onun nefsi konuşandır. Konuşma/düşünme, temyiz ve insanî özellikler ondan gelir.”¹ Semerkandî bu hususta İbn Sînâ'dan şu bilgiyi aktarır:

“[203] [Şeyhin Şifa'sında denilmiştir ki: “Konuşan/Düşünen”, mutlak olarak insan için “fasıl” değildir, belki meleğe nisbetle onun cinsidir; hayvan ise “fasl”ıdır. Onlar “ölümlü olan”ı da onun “fasl”ına eklediler [ve şöyle dediler: İnsan ölümlü, konuşan/düşünen hayvandır.]

[204] Şeyh dedi ki: Buna ihtiyaç yoktur. Çünkü “konuşan/düşünen”, “konuşmak/düşünmek” eylemine sahip olan cevherdir. Cevher sözünün de insana ve meleğe söylenmesi, lafzî iştiraklidir. Ortak olan “konuşmak/düşünmek” (eylemidir) ki bu da fasıl değildir.”²

Yukarıdaki alıntıda geçen *lafzî iştirak*'ten ne kastedildiğini şöyle açıklayabiliriz: “Ortak olan” ifadesi için metinde kullanılan Arapça lafız, “müşterek”tir. İştirâk teknik olarak “Bir anlamın bir yönden başka bir anlamla olan bağıntısıdır. Öyle ki bu iki anlam kendilerine delâlet eden bir lafızda ortaklık ederler.”³ Buna isim ortaklığı da diyebiliriz. Bu, eş anlamlılıktan farklıdır. Hatta eş anlamlılık bunun tersinden işleridir. Çünkü eş anlamlılıkta iki ayrı lafız bir anlama delâlet eder. Konumuza dönüp pasaj üzerinden örnekleme yaparsak, insan ve meleğin anlamları başka başkadır, ama onlar, nut(u)k lafzı her ikisinin anlamına delâlet etmesi bakımından, o lafızda ortaklık ederler. Dolayısıyla müşterek olan *nut(u)k lafzı* insanın ve meleğin ayrımı olamaz. Ama konuşan/düşünen lafzının anlamı, insan türünün ayrımını oluşturur.

- 1 İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâi*, Çeviren: Murat Demirkol, Editör: Gürbüz Deniz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, s. 26.
- 2 Şemsüddîn Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr-Düşüncenin Kıstası*, Çeviren: Necmettin Pehlivan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, s. 144. Bu alıntıda mütercimmin kullandığı canlı sözcüğü yerine hayvan sözcüğünü kullandı.
- 3 Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Davâbitü'l-Ma'rife*, Dâru'l-Kalem, Şam 2011, s. 58.

Yukarıda Semerkandî’den aktardığımız bilgileri açıklayacak mahiyette İbn Sînâ’nın Şifa külliyyatının *Medhal* adlı eserinde şu açıklamaya rastladık:

Aynı şekilde insan ve meleğe ‘düşünen’ dendiğinde bu, ancak bu isim ortaklığıyla söylenir. İnsanı var kılan fasıl olan ‘düşünen’, meleklerle söylenmemektedir. Durum böyle olunca düşünen canlı (el-hayevanü’n-nâtıku) meleklerin ve insanın cinsi değildir. Yine nefis sahibi cisim, bitkilerin, meleklerin ve hayvanların cinsi değildir. Böyle olunca ölünün, düşünen canlıyı (hayevane’n-nâtıka) ikiye bölen bir fasıl yapılmasına gerek kalmamaktadır.⁴

Muğnisî’ye göre mantık sözcüğü hem konuşma (tekellüm) anlamına gelen *nut(u)k* için, hem tümelleri kavrama (İdrākü’l-Külliyâtı) için hem de tümelleri kavramanın kanunları (kavânânihâ) için kullanılmaktadır. Bu yönüyle bir alet olarak mantık, birinciye güç verir, ikinciye isabet ettirir, üçüncüyü ise olgunlaştırır. İşte bu üç fonksiyonundan dolayı bu alet, mantık diye isimlendirilmiştir.⁵ Hattâ “nâtık” ile “mantık”ın aynı kökten türemelerinden dolayı ve eskilerin insan için “hayevân-ı nâtık (konuşan hayvan)” diye tanım yapmaları nedeniyle hayevân-ı nâtık’tan kastın -Türkçe olarak karşılırsak- “mantıklı hayvan” olabileceği bile akla gelebilir.

Şunu netleştirebiliriz: Mantık terminolojisinde *nâtık* demek, insanda tümelleri kavramada kullanılacak kanunları bilebilen ve böylece onları kavrayabilen bir bilme yetisidir. Bu, diğer türlerden farklı olarak sadece insan türüne aittir. Öte yandan, -aşağıdaki Fârâbî’nin (870-950) yaklaşımıyla daha özele inerek söylersek- *konuşma evreni* de sadece dilimizin ve sesin uyumundan oluşan bir alanda değil; insanın hem iç hem de dış konuşmasında gerçekleşen bir alanda gerçekleşir.

“Bu sanatın adı “*nutk*” kelimesinden türemiştir. Bu kelime eskilere göre üç şeye delâlet eder: İnsanın mâkulleri idrâk edebileceği kuvvete delâlet eder. Bu kuvvete ilim ve sanatlar elde edilir, onunla hareketlerin güzeli ve çirkini ayırt edilir. Bunların ikincisi, insan nefsinde anlayış yolu ile hâsil

4 İbn Sînâ, Mantiğa Giriş el-*Medhal*, (metin ve çeviri), Çeviren: Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 57. Burada alıntıyı olduğu gibi koruyup yalnızca ‘düşünen canlı’nın karşısına Arapçasını verdik.

5 Mahmud İbn Hâfiz Hasan el-Muğnisî, *Cedîd-i Muğni’-Tullâb*, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul 1299, s. 9.

olan mâkullerdir, bunlara “içten konuşma” denir. Üçüncüsü, içerde bulunan şeyi dil ile söylemektir, ona da “dıştan konuşma” denir. Mantık sanatı, nâtika kuvveti için, mâkullerden ibaret olan içten konuşmaya kanunlar verince ve sözlerden ibaret olan dıştan konuşmaya bütün dillerde müşterek olan kanunları verince, bu “nâtika kuvveti”, her iki halde de, onun yardımıyla doğru yola çevrilir ve ikisinde de yanlışa düşmekten korunur.”⁶

Hayvan Ne Demektir?

Hayvan sözcüğü etimolojik olarak Arapçadaki “hayyün” kökünden gelir. Canlı, hayatta, yaşayan, enerjik, organizma, kabile, mahalle, semt anlamlarına gelir. Çoğulu “ehyâün”dür. “İlmü’l-ehyâi” demek, biyoloji demektir. Aynı kökten türeyen “hayevan”, Türkçede hayvan anlamında kullanılır. Örneğin “İlmü’l-hayevan” demek, hayvanbilim (zooloji) demektir.⁷ Örnekte de görüldüğü gibi Türkçede “hayvan” sözcüğünü kullandığımızda, bitkileri, onun kaplamının dışında tutarız. Arapçada da böyledir. Peki, insan türü hayvanın kaplamının dışında mı kalır yoksa içinde mi? Türkçemizde dışında kalsa bile, öyle görünüyor ki, geleneksel mantıkçıların terminolojinde onun kaplamında kalmaktadır. Şimdi bunu açıklamaya çalışalım.

Söz konusu terminolojide hayvan, her şeyden önce, anlamlı bir lafızdır. Tümel mi, yoksa tikel mi diye soruştursak, cevap, ‘tümel bir lafızdır’ olur. Aynı zamanda onun özsel bir manası da vardır.

Özsel tümel lafız, Ebherî’nin *Îsâgûcî*’sinden söylersek, kendi kısımlarının hakikatine dâhil olandır. Örneğin, insanın (tümel) hakikati, *hayvan* ve *nâtık* olmasıdır. Atın da *hayvan* ve *kişneyen* olmasıdır. İnsan konuşan bir hayvandır ve at da kişneyen bir hayvandır.⁸ Tekrarlarsak burada *hayvan*, kendi kısımları olan hem insanın hem de atın hakikatine dâhil olmuştur. Bir şeyin hakikati aynı zamanda o şeyin özsellerinden biridir.

6 Fârâbî, “et-Tavtietü fi’l-Mantık”, Çeviren: Mübahat Türker Küyel, *Fârâbî’nin Bazı Mantık Eserleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 31, Fârâbî Külliyyatı-sayı:1, Ankara 1990, Arapça Metin: s. 23, Türkçe Metin: s. 29.

7 Serdar Mutçalı, “Hayyün”, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, ss. 208, 209.

8 Ebherî, *Îsâgûcî*, metin-çeviri-inceleme Hüseyin Sarıoğlu, İz Yayınları, İstanbul 1998, ss. 60-63.

Örneğin insanın hakikati, konuşan (akıllı/düşünen) ve hayvan oluşudur. *Konuşanlık* yalnızca insana ait olup ve hayvanlıkla (yakın cinsi) aynı anda yalnızca insan türü için bir araya gelebilmektedirler.

İbn Sînâ özselin (zâtî'nin) iki şekilde bulunacağını söyler:

Zâtî iki çeşittir: şeylerin manasının hakikatini isteyerek ne olduklarını sorduğu zaman ona zâtî terim ile cevap verilir. Nitekim “İnsan, sığır ve at nedir?” diye sorduğunda “Hayvandır.” diye cevap verilir. “Siyah, beyaz ve kırmızı nedir?” diye sorduğunda “Renktir.” diye cevap verilir. “On, beş ve üç nedir?” diye sorduğunda “Sayıdır.” diye cevap verilir. Aynı şekilde “Zeyd, Amr ve Halit nedir?” diye sorduğunda “İnsandır.” diye cevap verilir. Öyleyse, hayvan, renk, sayı ve insan, bu şeylerin ne olduklarının cevabıdır. Arapça’da buna “Ma hüve?”nin (“O nedir?”in) cevabı denilir. İkincisi ise her birinin kendi içinde hangisi olduğu sorulduğunda verilen cevaptır; insanın hangi hayvan olduğu sorulduğunda düşünen/nâlık denilmesi gibi. Öyleyse düşünen, insanın hangiliğinin cevabıdır. Arapça’da buna “Eyyü /Hangi şey?” derler. Aynı şekilde “Dört hangi sayıdır?” diye sorulduğunda da “İki defa bölününce bire eşit şeydir.” denilir. İşte tümel zâtî ve “Hangi şey?” sorusunun cevabı olan şeye ayırım/fasıl denir.⁹

Bu bilgiye göre zâtî olanlar *cins ve tür* ile *ayırım* olmalıdır. Ve onların nasıl elde edildiği de pasajda açıklanmıştır.

Bizim görüşümüze göre ise özseli bulmak için şu sorulara cevap arayarak yola koyulabilir:

- 1- Türler ne olmazsa olmazlar?
- 2- Elde ettiğimiz veriler onlarda sürekli midirler?
- 3- Şayet yöneldiğimiz nesne tikel ise onun türü nedir?

Kanaatimizce ilk iki soruya verdiğimiz yanıtlar o türün özünü verir. Üçüncü soruda ise elde ettiğimiz yanıt, sözü edilen tikelin türünü, yani özünü; aynı zamanda da hakikatini vermiş olur.

Hakikatten söz etmişken onu elde etmek için de hangi sorulara yanıt aramız gerektiği konusundaki kanaatimizi de açıklayalım:

1- Bir türde sürekli olanlardan yalnızca biri, yalnızca o türde mi vardır? (Böylece ayırımı buluruz)

⁹ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, ss. 28, 29.

2- Şayet yalnızca bir şey yalnızca bir türdeyse ve böylece artık onun ayrımı olabiliyorsa, onun vaz' edilmiş olan yakın cinsiyile bir araya getirilmesi mümkün müdür? Mümkünse işte o türün hakikati ortaya çıkmış olacaktır.

3- En aşağıdaki türler hangi tikellere uygulanmaktadır? Aşağı tür doğru bir şekilde bir tikele uygulandığında o tür tikelin hakikati olmuş olur.

Şimdi tikelden başlayarak soralım: Zeyd ne olmazsa olmaz? İnsan olmazsa olmaz. İşte *insan Zeyd'in özündendir/türüdür*. Zira insan, Zeyd'in hem kurucu unsurudur/özüdür hem de onda süreklidir. Tikellerin türü onların hakikatidir. Dolayısıyla Zeyd'in hakikati insan olmaktır. Şimdi tekrar soralım: İnsan ne olmazsa olmaz? *Hayvan ve akıllı/nâtık* olmazsa olmaz. *Nâtıklık* yalnızca insana aittir ve insanın yakın cinsi de *hayvandır*. Hayvanlık ve nâtıklık, vaktiyle bilim insanları tarafından insan için belirlenmiş, varlığın hiyerarşik/mantıksal kuruluşu içerisinde yer alan, kurucu unsurlardır ve onda sürekli bulunurlar. Bundan dolayı *insanın hakikati/ve özününün bir kısmı, hem hayvan hem de nâtık/düşünen olmasıdır* diyoruz. Peki, hayvan ne olmazsa olmaz? Özgür iradesiyle hareket eden bir cisim (cism-i nâmî/yaşayan cisim) olmazsa olmaz. Özgür iradesiyle hareket etme yalnızca hayvan türüne aittir ve hayvanın yakın cinsi de cisimdir. Cisimlilik ve özgür iradesiyle hareket etme de, vaktiyle bilim insanları tarafından hayvan için belirlenmiş, varlığın hiyerarşik/mantıksal kuruluşu içerisinde yer alan, kurucu unsurlardır. Bu iki unsur aynı zamanda hayvanın manasıdır. Bundan dolayı *hayvanın hakikati/özününün bir kısmı, hem yaşayan cisim hem de özgür iradesiyle hareket eden olmasıdır* diyoruz.

Necati Öner özsel ile ilintiseli şöyle açıklamıştır:

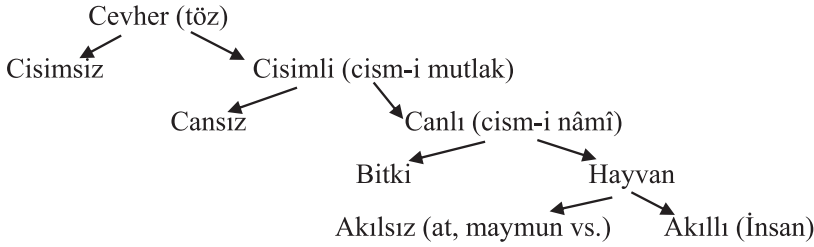
Bir kavram bir kavrama yüklendiğinde, yüklenen kavram, yüklendiği kavrama olan nispeti bakımından ya özsel (zâtî) veya ilintisel (arazî) olur. Bir kavram yüklem olarak herhangi bir şeye yüklendiği zaman, yüklenen kavram o şeyin özünün dışında değilse, yani yüklenilenin varlığı yüklenene bağlı ise, yüklenen kavrama özsel denilir. Meselâ, insan akıllı bir hayvandır önermesinde, insan kavramına 'akıllı hayvan' kavramı yüklenmiştir. İnsanın insan olması onun akıllı hayvan olmasına bağlıdır. O halde 'akıllı hayvan' kavramı, 'insan' kavramına nispetle özselidir. Eğer yüklenen kavram, yüklendiği şeyin özüne dâhil değil ise, yani yüklenen kavram ortadan kaldırılınca yüklenilen

ortadan kalkmıyorsa yüklenen kavrama yüklenilene nispetle ilintisel denilir. Meselâ insan gülücüdür, önermesinde, gülücülük insanın özüne dâhil olmadığından gülücü kavramı insan'a nispetle ilintiseldir.¹⁰

Bu konuda son söz olarak şunları söyleyelim: Hayvan bir tümel lafızdır. Manası, hem bir cisim hem de özgür iradesiyle hareket eden olmaktır. Bu bilgiyi değişik bir şekilde ifade edelim: Hayvanı kendi yakın cinsi (yaşayan cisimler) içerisindeki ortaklarından ayıran ayrımı, özgür iradesiyle hareket eden olmasıdır. Ortakları dediğimiz, bitkilerdir. Zira hem bitkilerin hem de hayvanların yakın cinsi *yaşayan/gelişen cisimlerdir* (canlılar). *Yaşayan cisimler*, tabi ki insanı da kapsar ama bu mantık sisteminin varsaydığı hiyerarşide insan türü önce hayvan cinsi, sonra da yaşayan cisimler (cism-i nâmî/canlı) cinsi içerisinde değerlendirilir. Bu yönüyle insan türü (ki bu tümel türsel bir lafızdır) de öncelikle bir hayvandır. Zaten insan türünün yakın cinsi hayvan kabul edilmiştir. Dolayısıyla insan türü hayvanın kapsamındadır.

Ontolojik Gerekçeleştirme

Porphyrius Ağacı¹¹ olarak adlandırılan çizelge varlığın mantıksal-hiyerarşik yapısını bize özetlemektedir. Söz konusu Ağacı İslam geleneğindeki bazı karşılıklarını da dikkate alarak kuralım:

Bu Ağaç bize, varlığın hiyerarşik kuruluşunu verir. Onun, mantıksal/formel bir inşasıdır. Bir tür âlem tasavvurudur. Müslüman mantıkçılar da bu ağaçtaki varlık tasavvurunun etkisi altında kalmışlardır.

Ağacı açkılırsak; yukarıdakiler cinsi, alttakiler de türü gösterir. Bir türün hemen üstündeki onun yakın cinsidir. Daha yukarıdakiler ise o türün uzak cinsidir. En yüksek cins cevher, en aşağı cins de hayvan ile bitkidir.

10 Necati Öner, *Klasik Mantık*, Divan Kitap, Ankara 2011, s. 35.

11 Necati Öner, *Klasik Mantık*, s. 39.

En yüksek tür, cisimli ile cisimsizdir. En aşağı tür de insan ile diğer hayvanlardır. Ortadakiler de orta cinsler ve orta türlerdir: Cisimli, cisimsiz, cansız, canlı. Bu son dördü hem cins olanlar hem de tür olanlardır. Cevher cins olup da tür olamayandır, insan ile diğer hayvanlar da tür olup da cins olamayandır.

Tekrara düşme pahasına söylersek, İslam geleneğini de dikkate alarak –ki kanaatimizce çoğunluğun görüşü budur- oluşturduğumuz ağaç bize varlıksal hiyerarşinin dilsel-mantıksal olarak kuruluşunu özetlemektedir. O bir yapıdır/çatıdır. Kendi içinde ayrıca ayrıntılı hale getirilebilir. Ancak böyle bir yapı öylesine önemlidir ki o, bazı düşünürlerin ontolojisinin mihenk taşıdır. Dolayısıyla yapılacak muhtemel bir hata tüm yapıyı etkileyecektir. Buna şu örneği verebiliriz: *Hayvan* için anlamını düşündüğümüzde farklı çokluk gruplarının ortaklığını zihnimizde kabul ediyorsak,¹² bu tümel hayvan lafzı, at türünü, insan türünü ve benzeri türleri aynı anda kapsayan bir kelime olur. Ama onu canlı diye kabul edersek canlı tümel lafzı manası bakımından, hem hayvan grubunu hem de bitki grubunu aynı anda kapsayan bir kelime olur. Oysa hayvan, insan tümel lafzının/türünün yakın cinsidir ama canlı onun uzak cinsidir.

Öyleyse hayvanı canlı diye tercüme ederek insan için yapılan “konuşan canlı” tanımı bize hiçbir zaman insanın tam özsel tanımını verememiş olur. Verdiğini varsaysak bile canlı hem hayvanı hem de bitkiyi kapsadığı için yukarıda sözünü ettiğimiz ontolojik yapı ıskalanmış olur. Ve ortaya yanlış bir durum çıkar.

Daha açık söylersek: Şayet insanın yakın cinsini canlı diye kabul edersek, insanın tam tanımı olarak “konuşan canlı”yı doğru kabul edeceğiz ve böylece canlı, hem yakın cinsi hem de bitkileri de kapsadığı için onun uzak cinsi olacaktır. Bu durumda tanım, tam tanım olmamış olacaktır. Daha doğrusu tam tanım yanlış olacaktır. Giriş kısmında “basit gibi görünen ama yıkıcı sonuçlar doğuran” ifadesinden kastımız, işte bu durumdur.

Mantıksal Gereçeklendirme

Cins ile tür bir çeşit *bağlılık* içerisindedirler. En azından mantık için bu var olmalıdır.¹³ Cins türe göre hep bir üst anlama sahiptir. Yani cinsin

12 Ebherî, *İsâgûci*, s. 61.

13 Von Freytag Löringhoff, *Mantık-Saf Mantık Sistemi*, çev. T. Mengüşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, ts., s. 44.

uygulandığı nesnelere göre hep daha fazladır. Cins hem bir türe uygulanır hem de başka türlere. Burada iki temel kural/aksiyom uygulanmalıdır:

1- Cins efradına câmi olmalıdır. Yani içine alınması gerekenlerin tümünü içine almalıdır. Bir başka ifadeyle uygulanması gerekenlerin tümüne uygulanabilmelidir. Latin Dünyasında bunu tersinden söylemişlerdir: “Dictum de omni”.¹⁴ Yani, türde bulunan bir özellik cinsin dışında kalmaz.

2- Cins ağıyarına mani olmalıdır. Yani dışarıda tutması gerekenlerin tümünü dışarıda tutmalı, bir başka ifadeyle uygulanmaması gerekenlerin tümüne uygulanmamalıdır. Latin Dünyasında bunu şöyle söylemişlerdir: “Dictum et nullo”.¹⁵ Yani, cins için mümkün olmayan şey, türleri için de mümkün değildir.

Bu kurallar çerçevesinde tam özsel tanımın kuralını, *yakın cins* ile *yakın ayrımı* bir araya getirme olarak formüleştirdiğimizde ve insan için *canlı (hayvan)* ile *konuşanı*, *yakın cins-yakın ayrım* olarak belirlediğimizde, yakın cins her durumda yukarıdaki iki kuralı sağlayabilecektir. Öte yandan hayvan ile konuşanı *yakın cins-yakın ayrım* olarak kabul ettiğimizde de yakın cins her durumda yukarıdaki iki kuralı sağlayabilecektir ama bir farkla: Yakın cins ilk durumda uygulandığı *bitki* alanına ikinci durumda uygulanamayacaktır.

İnsanın tam özsel tanımını elde etmek için bu iki durumdan birini tercih etmek zorundayız. İnsanın, hiyerarşik olarak, yakın cinsinin *canlı* olduğunu iddia edemeyiz, çünkü bitkiler de o sınıfa giriyor. Zira bitkiler, at, maymun gibi diğer hayvanlara nazaran insanın özsel olarak katılabileceği daha uzak bir sınıfa işaret ediyor. Bu durumda elimizde tek seçenek kalıyor: İnsanın yakın cinsi *canlı* değil, *hayvan* olmalıdır. Öyleyse kural gereği insanın tam özsel tanımı, *konuşan hayvan* olmalıdır.

İbn Sînâ geleneksel mantık bakımından önemli bir isimdir. Onun hayvanla bitkileri mantıkça nasıl birbirinden ayırdığını gösterip, oradan, kendi argümanına destek sağlamış olacağım. O aşağıdaki argümanı kuruyor:

1- “Biz hayvanı hayvan olması bakımından düşünüyörüz.”

2- “Hayvan olması bakımından hayvan tek bir şeydir.”

14 Von Freytag Löringhoff, *Mantık-Saf Mantık Sistemi*, s. 44.

15 Von Freytag Löringhoff, *Mantık-Saf Mantık Sistemi*, s. 45.

3- “O tek şey olması bakımından hayvan ise ya bitkilerden ayrışır ya da ayrışmaz.”

4- “Ayrışmaması durumunda bitkilerin hayvana hayvan olmağında ortak olması gerekecektir.”

5- “Bu bir çelişkidir (hulf).”

6- “Ayrıştığı takdirde ise ondan, hayvan olması bakımından ayrışma çıkacaktır.”¹⁶

İbn Sîna'nın, argümanının üçüncü satırında, üçüncü halin olmazlığı ilkesini kullandığını görüyoruz. Üçüncü satır daha açıkça şöyle de okunabilir:

3'- Hayvan bitkilerden ayrışır ya da hayvan bitkilerden ayrışmaz.

3''deki iki ihtimalden ikinci tarafı dördüncü satırda onaylarsak, zorunlu olarak *ayrışır* kararına varmamız gerekiyor. Dördüncü satırın tâlîsi (art-bileşen) de, ayrıştığında ne olacağını söylüyor. Ama bu tâlî, dikkat ediniz!, ikinci satırla çelişiyor. Argüman çelişki barındırdığı için de akıl yürütme *geçersiz* oluyor. O nedenle çelişki barındırmayacak olan altıncı satırla yola devam edilmesi gereği ortaya çıkıyor.

Öncelikle şunu söyleyelim: İbn Sînâ'nın bu argümanındaki hayvan sözcüğünü canlı diye çevirseydik, argüman çöpe giderdi. Öte yandan bu argüman, bitki türünü tek bir tür, hayvan (canlı değil!) türünü de tek bir tür olarak kabul etmeyi zorunlu kılıyor.

Bu arada insan türünü de kendi başına bir tür olarak kabul etmemiz gerekiyor. Ama buradaki sorun şu: Yukarıdaki varlık hiyerarşisine göre bitki ile hayvanın yakın cinsi canlıdır (cism-i nâmî). Dolayısıyla o hiyerarşide bitki ile hayvan iki eşit statüdedir. Ama aynı hiyerarşide insan türünün yakın cinsi canlı (cism-i nâmî) olamıyor. Bu durumda o, hayvan ve bitkiyle eşit statüde değildir. Çünkü geleneksel mantık bakımından hayvanı bitkiden ayıracak ayrımının, özgür iradesiyle *hareket eden* olmak olduğunu belirleyebiliyoruz ama hayvanın bu özelliği insan türünde de bulunduğu için, insanı özgür iradesiyle *hareket eden*'den (ki bu hayvan türünü gösterir) ayıracak ayrımı nedir sorusu açığa düşüyor. Öyleyse soruyu şöyle sormak gerekiyor: İnsanı hayvan cinsi içerisinde eşit statüde duran atlardan, maymunlardan ve diğerlerinden ayıran ayrımı nedir? El- cevap: Natıklığıdır.

¹⁶ İbn Sînâ, *Mantığa Giriş el-Medhal*, s. 33. Metinde ‘canlı’ diye verilen hayvan sözcüğünü yine “hayvan” olarak verdik.

Ve hayvan olan hiçbir nâlık, hayvan olan gayr-ı nâlık değildir, hiçbir hayvan olan gayr-ı nâlık da nâlık değildir.

İşte ortaya çıkan bu mantıksal sonuç, insanın tam özsel tanımı için kullanılan “hayevan-ı nâlık”ı, *konuşan canlı* olarak değil de *konuşan hayvan* olarak çevirmeyi zorunlu kılıyor.

Modern mantıktan hareketle meseleyi şöyle yorumlayabiliriz: İnsanı tam özsel tanım olarak “konuşan hayvandır” diye tanımladığımızda bu önermenin üzerine kurulu olduğu formu, “Bir tam özsel tanım = yakın ayrımı + yakın cinsi” biçiminde formüle etmemiz mümkündür.

Verdiğimiz tanım formülünü insanın tam özsel tanımına, yani konuşan hayvana uyguladığımızda elimizde şu bilgi oluşur: Konuşan, insanın yakın ayrımıdır ve hayvan, insanın yakın cinsidir. Her ikisi birlikte insanın tam özsel tanımına eşittir.

Şimdi sembolleştirme anahtarını şöyle oluşturalım:

P: Konuşan insanın yakın ayrımıdır.

Q: Hayvan insanın yakın cinsidir.

R: İnsanın tam özsel tanımını gösterir.

\wedge : “Ve” eklemi.

\leftrightarrow : “Karşılıklı koşul” eklemi.

Sembolleştirirsek: $R = P \wedge Q$

Bu tanım, *gerekli ve yeterli koşul* olarak şöyle okunmalıdır: $R \leftrightarrow (P \wedge Q)$

R ile $(P \wedge Q)$ önermelerini eşdeğer görmek, birinin doğru olduğu her durumda diğersinin de doğru olduğunu görmek demektir. Bu durumu bir *tanım koşulu* olarak kabul edelim. Daha açık söylersek; bu tür bir eşdeğerliği *doğruluk* üzerinden kurmak durumundayız. O nedenle R hep doğru kabul edilmelidir. Öte yandan böyle bir tanımda P ile Q ayrı ayrı doğru değerini aldıklarında ve böylece birlikte $(P \wedge Q)$ doğru değerini almış olacaklarından dolayı tam özsel tanımın kendisi ortaya çıkmış olacaktır. Yani eşdeğerlik sağlanmış olacaktır. Aksi durumda ise, yani P ile Q ayrı ayrı doğru değerini alamadıklarında ise eşdeğerlik sağlanmamış olur. Buraya kadar zikrettiğimiz gerekçelerimizden dolayı hem P’yi hem de Q’yu aynı anda onaylamamız gerekeceğini düşünüyorum. Bunun aksi bir tutum var-

lıksal-hiyerarşik ilişkilerin mantıksal bakımdan nasıl kurabileceğine dair saçmalıklara kapı aralamış olur.

Bir başka yorum olarak şunu da söyleyebiliriz: $(P \wedge Q)$ önermesini doğru olarak yorumladığımızda R önermesi de hep doğru olacağından, $(P \wedge Q)$ önermesi R önermesini mantıkça içermiş olacaktır. Yani şu olacaktır: $(P \wedge Q) \vdash R$. İlkini doğru olarak yorumlayamıyorsak mantıksal içerme gerçekleşmemiş olur.

Çizelge Evrimci Midir?

Zihinlerde oluşacak muhtemel bir soruya yanıt olarak şunu söyleyeceğim: Gerek Porphyrius Ağacı çizelgesi gerekse bizim görüşlerimiz insanla maymun arasında bir evrim bulunduğu iddiasında değildir. Böyle bir iddiayı incelemek de bu makalenin konusu değildir. Zaten çizelgeden çıkan sonuç, *maymun (veya at) insandır, insan maymundur* değil, *insan hayvandır, at hayvandır, maymun hayvandır*'dir. Çizelgede insan ve diğer hayvan türleri, hayvan tümel lafzında ortaklık etmişlerdir. Bir şeyle ortak özelliklere sahip olmak onunla aynı olmak anlamına gelmez. Zaten *maymun hayvandır, insan da hayvandır* önermelerinden *maymun insandır* sonucunu çıkartmak, *geçersiz bir form* üzerinden çıkarım yapmak olur.¹⁷ Ama söz konusu çizelgede açık olan bir başka şey de, insan lafzının manasında at, maymun ve diğer hayvan türlerini barındıran hayvan oluşluğun bulunduğudur.

Sonuç

Arapça ve Osmanlıca geleneksel mantık metinlerinde insanın tam özsel tanımı olarak sunulan “hayenan-ı nâtik (hayevanün nâtikun)” biçimindeki ibare, Türkçeye “konuşan canlı” diye çevrildiğinde bu durum, hem ontolojik hem de mantıksal olarak bir takım sorunlara neden olmaktadır. Bu sorunların gerekçeleri, hem söz konusu geleneksel metinleri yazarların varlıksal hiyerarşisiyle uyuşmamaktan hem de doğrudan mantık problemi/hatası doğurmalarından kaynaklanmaktadır. Öyle ki; o metinleri tamamen göz ardı edip salt Türkçe içerisinde kalarak insanın tam özsel tanımını “konuşan canlı” olarak yapsak bile, canlı sözcüğünün anlam genişliğinden dolayı bu tanım hep yanlış olacaktır. Öyleyse burada yapılması

¹⁷ Bkz. Emiroğlu, İbrahim, *Mantık Yanlısları*, Ankara 2004, s. 57-59 (Dağıtılmamış Orta Terim).

gereken şey, “hayenan-ı nâtik (hayevanün nâtıkun)” biçimindeki ibareyi, *konuşan hayvan* diye çevirmektir. Bunun doğru bir çeviri olduğunun gerekçesi, “konuşan canlı”nın niçin yanlış bir çeviri olduğuyla ilgili yukarıdaki gerekçelerde saklıdır.

Peki, *canlı* sözcüğünü Arapça mantıktaki neyin karşılığı olarak kullanacağız? El-cevap: Cism-i nâmî (yaşayan cisimler/canlılar).

Öz

İnsanın Tanımında Kullanılan Hayvan Sözcüğünün Canlı Olarak Çevrilemezliğinin Gerekçeleri

Bu çalışma önce Arapça geleneksel mantıktaki insanın tam tanımı olarak sunulan “konuşan hayvan” ibaresini analiz eder. Daha sonra yazılı ve sanal ortamlardaki onun “konuşan canlı” olarak Türkçeye çevrisinin yanlış olduğunu göstermek için ontolojik ve mantıksal gerekçeler ileri sürer. Basit gibi görünen ama yıkıcı sonuçlar doğuran bu yanlışlık tespitimiz, salt Türkçe içerisinde kalınsa bile, yine de “canlı” sözcüğünün kendi kaplamından dolayı insanın tam tanımı için kullanılamayacağını iddia etmektedir. Ayrıca bu çalışma Türkçe’deki “canlı” sözcüğünün Arapça mantıktaki hangi sözcüğün karşılığı olarak kullanacağımızı belirtir.

Anahtar Kelimeler: Arapça Mantık, Türkçe, İnsan, Hayvan, Konuşma, Çeviri.

Abstract

Justifications of Untranslatability as Living Creature of the Word Animal Used in the Definition of Human Being

This study analyzes, firstly, the expression “speaking animal” presented as certain definition of human being in the Arabic traditional logic. And then it asserts ontological and logical justifications to show that its translation to Turkish as “speaking living creature” in the written expression and cyber world is false. This falacy seemed as if simple but caused a problem destroyingly, asserts, even though it stays in pure Turkish, to not used for certain definition of human being because of extention of the word “living creature”. Besides this study designates for which the word “canlı” in Turkish will correspond to the word in Arabic logic.

Keywords: Arabic logic, Turkish, Human being, speaking, translation.

Kaynakça

- Ebherî, Îsâgûcî, metin-çeviri-inceleme Hüzeyin Sarıoğlu, İz Yayınları, İstanbul 1998.
- Emiroğlu, İbrahim, Mantık Yanlışları, Ankara 2004.
- Fârâbî, “et-Tavtiyetü fi’l-Mantık”, Çeviren: Mübahat Türker Küyel, *Fârâbî’nin Bazı Mantık Eserleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 31, Fârâbî Külliyyatı-sayı:1, Ankara 1990.
- İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, Çeviren: Murat Demirkol, Editör: Gürbüz Deniz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.
- İbn Sînâ, Mantığa Giriş el-Medhal, (metin ve çeviri), Çeviren: Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul 2006.
- el-Muğnisî, Mahmud İbn Hâfız Hasan, Cedîd-i Muğni’t-Tullâb, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul 1299.
- el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, Davâbitü’l-Ma’rife, Dâru’l-Kalem, Şam 2011.
- Mutçalı, Serdar, “Hayyün”, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Löringhoff, Von Freytag, Mantık-Saf Mantık Sistemi, çev. T. Mengüşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, ts.
- Öner, Necati, Klasik Mantık, Divan Kitap, Ankara 2011.
- Semerkandî, Şemsüddîn, Kıstâsu’l-Efkâr-Düşüncenin Kıstası, Çeviren: Necmettin Pehlivan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.